

Received/ Makale Geliş 22.02.2023
Published / Yayınlanma 30.04.2023
Volume/ Cilt (Issue/ Sayı) 7 (29)
ss / pp 319-325

<http://dx.doi.org/10.37242/pejoss.4380>
Research Article / Araştırma Makalesi
ISSN: 2687-5640
pejoss.editor@gmail.com

Şerife ERİCEK MARAŞLIOĞLU

<https://orcid.org/0000-0002-8945-0504>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Kahramanmaraş / TÜRKİYE

GELECEĞE İLİŞKİN KAYGILARIN DINDARLIK YÖNELİMİ İLE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN ANXIETY ABOUT THE FUTURE AND RELIGIOSITY ORIENTATION

ÖZET

Bireysel dindarlığın kaynaklarından birisi olan geleceğe ilişkin kaygılar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bilindiği gibi insanın gelecekte bedensel ve ruhsal varlığını tehlikede görmesi sonucu yaşadığı duygusal huzursuzluklar kişide kaygıya neden olmaktadır. Kavramları kısaca tanımlarsak, insan organizmasının merkezi bir sistemi olan, gerçek ve potansiyel olarak hayatta kalmaya yönelik bir tehdidin neden olduğu tehlikeler karşısında hissedilen duygu korku olarak adlandırılırken, nedeni belli olmayan, ortada hiçbir somut tehlike olmamasına karşın kişinin yaşadığı huzursuzluk, tedirginlik hali ise kaygı olarak adlandırılmaktadır. İnsanlık tarihinden bu yana bireyler kaygı ve korkuları ile baş etmek için çeşitli inançlar dinlere inanmışlardır. Bu bağlamda çalışmanın konusu kapsamında kaygı, korku ve din hakkındaki bilimsel araştırmalara kısa bir bakış sunarak, genel olarak din konusunun daha özeldi ise İslam dinin bu duygulara nasıl bir anlam verdiğini incelemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, geleceğe ilişkin korku ve kaygıların bireyin dine yönelimi üzerindeki etkisi araştırılmış, dinin temel esaslarının, sembollerinin ve ritüellerinin bu duygularla baş etmesinde bireye imkânlar sağladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Korku, Kaygı, Din, Dindarlık.

ABSTRACT

Anxiety about the future, which is one of the sources of individual religiosity, is the subject of this study. As it is known, the emotional unrest that a person experiences as a result of seeing his physical and spiritual existence in danger in the future causes fear and anxiety in the person. If we briefly define the concepts, the emotion felt in the face of the dangers caused by a real and potential threat to survival, which is a central system of the human organism, is called fear, while the feeling of uneasiness and uneasiness experienced by the person despite the absence of any concrete danger, the reason for which is unknown, is called anxiety. Since the history of humanity, individuals have believed in various religions to cope with their anxiety and fears. In this context, within the scope of the study, it is aimed to provide a brief overview of scientific research on anxiety, fear and religion, and to examine the meaning of religion in general and Islam in particular to these feelings. In this context, the effect of fears and anxieties about the future on the individual's orientation to religion has been investigated, and it has been concluded that the basic principles, symbols and rituals of religion provide opportunities for the individual to cope with these feelings.

Keywords: Fear, Anxiety, Religion, Religiosity.

1. GİRİŞ

Tarihin başlangıcından itibaren doğanın ve yaşamın tehlikeleri karşısında insanın sınırlı yeteneklere sahip olması onda geleceğe ilişkin korku ve kaygı duygularına neden olmuştur. Böyle durumlarda insanların korku ve kaygı duygularına karşılık kendilerini koruma ve güven içinde hissetmek istemelerinde hiçbir maddi güç, destek ve dayanak olamamaktadır. Nitekim insan, maddi olarak ihtiyaçlarını sağlayacak ne kadar bilgiye ve bilimsel gelişmelere sahip olursa olsun, hayatındaki değişimlerin tamamını kontrol altına alamaz, doğa olaylarının beklenmedik dönüşümünü öngöremez, kazaların önüne geçemez. Bu bağlamda insanlar denetim altında tutamadıkları yaşamlarındaki tehlikeler ve belirsizliklerle karşı karşıya kaldıklarında varoluşsal olarak yaşamını güvenli bir şekilde sürdürmek, geleceğini emniyet altına almak dolayısıyla korku ve kaygı duyguları ile baş edebilmek için insanlık tarihinden bu yana manevi ve varoluşsal konularla ilişkilendirilen dini inanışında kökeni kabul edilen inançsal doğaüstü güçlere başvurmuşlardır.

Yaratılışı itibari ile inanma yetisi (homo religious) ile dünyaya gelen insan, hayatına da teselli edici ve kuvvetlendirici fonksiyon olan bu tabiatüstü güçler aracılığıyla doğa olaylarını anlamlandırmaya, geleceğin belirsizlikleri karşısında kaygı ve korku duygularını gidermeye, insanın kendine ve geleceğe güvenini kazanmasını sağlar (Boyer, 2001, s. 50; James, 2017, ss. 27-28; Malinowski, 1948; Şatir, 2004, s. 57; Winston, 2010, s. 454). Bu noktada çalışmanın konusu, genelde bireysel dindarlığın

nedenleri ve özelde ise bireysel dindarlığın kaynaklarından geleceğe ilişkin korku ve kaygı duygusunu bireyin dine bağlılığını nasıl desteklediğini ya da zayıflattığını psikolojik analizler çerçevesinde inceleyeceğiz. Bunu yaparken de bireysel dindarlık ile geleceğe ilişkin korku ve kaygı arasındaki ilişkiye literatür temelli bir değerlendirme yapılmıştır.

2. KAYGI ve KORKU KAVRAMI

Dini inanç uzun zamandır geleceğe ilişkin korku ve kaygı duyguları ile başa çıkmanın başlıca yolu olarak görülmekle beraber dini yönelimin geleceğe ilişkin korku ve kaygısı üzerinde spesifik etkisi açık değildir (Malinowski, 1948). Çalışma kapsamında yer alan kaygı ve korku duygularını kısaca tanımlayacak olursak; insanın zihin dışındaki dış dünyaya yüklediği anlam ile ilişkili olan korku duygusu, insan yaşamını yöneten önemli reaksiyonlardan biridir diyebiliriz. Korku reaksiyonu, tüm canlılar gibi somut tehlike karşısında insanın tüm hücrelerini etki altına alan bir tedirginlik halidir (Necati, 2017, ss. 57-60). Korkuyu hissettiren insanın kaygılarıdır. Nitekim geleceğe ilişkin korkular kaygının en önemli konularından biridir (Onur, 1980). Bazı bilim adamları da korku ve kaygı kavramını eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Ancak kaygı kökeninin bilinmemesi, etki süresinin uzun ve şiddetinin zayıf olması itibari ile korku duygusu ile farklılaşmaktadır (Yapıcı, 2021, s. 107). O halde kaygı, tüm canlılarda mevcut olan organizmayı potansiyel olarak tehdit içeren durumlarda güvende tutarak ve koruyarak varoluşu devam ettiren, neslinin devamını sağlayan doğal bir duygudur denilebilir (Eysenck, 2014, s. 11; Geher & Wedberg, 2020, s. 66; Tillich & Gomes, 2014, s. 61).

Diğer canlılar gibi insan organizmasını, fiziksel ve sosyal çevresinde yer alan tehlike arzeden durumlar karşısında, hayatını güven içinde devam ettirebilmek ve türünün devamını koruyabilmek için sürekli tetikte olan, çaba gösteren varlık olarak tanımlayan Darwin, kaygı durumlarında insanın ve diğer canlıların yüz ifadelerinin çevresinde yer alan diğerlerini potansiyel tehdit unsurlarına karşı uyararak için bir iletişim dili olarak kullandığını vurgulamıştır (Darwin & Darwin, 2010, s. 186). Dolayısıyla kaygı duygusu, hayatın zorlukları ve tehlikeleri karşısında insanı her zaman tetikte tutan, sosyolojik, psikolojik, kültürel ve inançsal gibi yaşamındaki birçok işleve yön veren derin evrimsel dinamikleri olan işlevsel bir duygudur denilebilmektedir (Öner & Le Compte, t.y., ss. 1-2; Zeidner & Matthews, 2011, s. 92). Kaygı duygusunun insan üzerinde işlevsel etkilerini anlamlandırabilmek için tarihi veriler incelendiğinde Gılgamış destanından Sümer mitolojilerine kadar geniş bir alanda kullanıldığını görebiliriz. Nitekim Antik Yunan Mitolojisinde kaygının insanın var olmasından bu yana yaşamını şekillendireceği belirterek kaygı-insan özdeşliği şu anlatı ile vurgulamaktadır:

“Bir keresinde kaygı ‘Cura’ bir ırmağı geçerken killi bir toprak gördü: düşündü taşındı, ondan bir parça aldı ve şekillendirmeye başladı. Yarattığı şey üzerine tefekkür edip dururken, Jüpiter yanaştı ona. ‘Cura’ Jüpiter’e rica ederek şekillendirdiği kil parçasına ruh katmasını diledi. Jüpiter bunu seve seve yaptı. Fakat yarattıkları bu şeye ‘Cura’, kendi adını vermek isteyince Jüpiter bunu yasakladı ve ona Jüpiter adının verilmesini istedi. ‘Cura’ ile Jüpiter hangi adı vereceklerinin münakaşasını yaparken, Toprak (Teltus) da dikeldi ve yaratılan bu şeye kendi adının verilmesi gerektiğini arzuladı, çünkü ona kendi bedeninden bir parça sunmuştu. Münakaşacılar kendilerine hakem olarak Satürn’ü seçtiler. Ve Satürn adil görünen şu hükmü verdi: ‘Sen Jüpiter, ona ruhunu verdiğinden, o öldüğünde ruhuna; sen Toprak, bedenini hediye ettiğinden, onun bedenine sahip olacaksın. Fakat bu yarattığı ilk önce ‘Cura’ şekillendirdiği için, yaşamaya devam ettiği müddetçe ‘egemenlik’ onun sahibi olsun. Fakat onun adıyla ilgili olarak münakaşa ettiğinizden, bundan böyle onun adı ‘homo’ olsun, çünkü o ‘humus’tan (topraktan) yapıldı.”(Heidegger, 2008, s. 209).

Mitolojik anlatıda yer aldığı gibi insan, insan olması hasebiyle kaygılarla yoğrulmuş bir varlıktır. Bu durumu Niyazi Mısıri de şiirsel ifadeler ile dile şu şekilde dile getirmektedir.

Kaf-ı dil ankasıyım sırrın aşınasıyım

Endişelen hasıyım ad oldu insan bana

İslam düşünürü İbn Hazm (2012, s.29) istisnasız bütün insanların nihaî hedefinin kaygı ve korkudan kurtulmak olduğunu belirtir. Varoluşçu düşünür Søren Kierkegaard ise “İnsanı ayakta tutan şey kaygıdır. Tinsel insan, kaygı duyan insandır. Tinsel insanın kaygısı olmaz, sığırdır” der (Kierkegaard, 2012, s. 92). Kaygı, bireye yönelik olası bir tehlike tehdidi karşısında onu gereğini yapmak üzere harekete geçmesi için hazırlayan biyolojik bir uyarıcıdır. Biyolojik unsurların yanında tehlide karşı gelişen endişe, korku, bunaltı, huzursuzluk, bedensel reaksiyonlar (kasların gerilmesi,

terleme vb.), tasa vb. psikolojik şekillerde de ifade edilen kaygı bir tepki olup geleceğe yöneliktir¹ (Lewis, 1970; Uzbay, 2002, s. 5; Yapıcı, 2021, s. 106; Yapıcı & Kayıklık, 2005, s. 185).

2.1. Geleceğe İlişkin Kaygıların Dindarlık Yönelimi ile ilişkisi

İnsan davranışının büyük bir kısmını bilinçaltı süreçlerin yani erken dönemdeki yaşantıları, inançları, korkuları ve tutkuları tarafından yöneltildiğini savunan (Atkinson vd., 2005, s. 12) psikanalitik yaklaşıma göre tedirginlik veren kaygı gibi duygular içgüdü ve dürtülerden kaynaklanmakta ve gücün bastırılmasıyla meydana gelmektedir (Plotnik, 2009, s. 9). Psikanalitik yaklaşımın öncü isimlerinden Freud, kaygının tehdit edici düşman nitelikler içeren durumlara karşı insan varlığını koruyucu misyonu olduğunu vurgulamaktadır. Freud'a göre insanda kaygının ilk prototipi doğum olayıdır. İnsan organizması, kapasitesini açacak şekilde birçok uyarıcı ile karşı karşıya kaldığı doğum anında bir tedirginlik yaşar hızlı nefes alma, ağlama gibi belirtiler biçiminde ilkel savunma mekanizmaları göstererek kendini gösterir. Bu durumun oluşturduğu kaygı, yaşamının ileri dönemlerinde insanın ruhsal yapısının ego, süperego ve id süreçlerine ayrılarak olgunlaşması ile gelişen yetenekleri doğrultusunda farklı türden kaygılara öncelik etmektedir. Egonun belirlenmesi ile insan organizması, dış dünyadan gelecek tehlikeler, içgüdüsel olarak tehlike algısı ve süper egonun cezalandırılması şeklinde üç ayrı tehlike karşısındadır. Kaygı, bu üç tür tehlike karşısında insanın üç tür kaygı ürettiğini ifade etmiştir. 1) Gerçeklik kaygısı: Freud'a göre korku ile eş anlamlı olan gerçeklik kaygısı dış dünyadan gelen tehlide yönelik verilen duygusal tepkidir. Bu tepkileri insan içgüdüsel ve yaşantısı yoluyla öğrenmektedir. 2) Vicdani kaygı: Süperegonun tehlike saydığı durumlarda ortaya çıkarak egoda suçluluk duygusu oluşturur ve bu kaygıdan insanın kaçabilme imkânı bulunmamaktadır. 3) Nevrotik kaygı: İçgüdülerden gelen kaynağının belirsiz olduğu her zaman mantık dışı olan tehlikelerin algılanması ile ortaya çıkar (Freud, 1984, ss. 200-202; Gençtan, 1998, ss. 51-55).

Psikanalizm'in diğer temsilcisi olan Otto Rank, insanın doğduğu anda ilk nefesi alması ile hissettiği ayrılma, kopma sonucu ortaya çıkan ilk kaygının kökeni olduğunu vurgulamıştır. Çünkü doğum olayı bildiği tanıdığı diğer kişiye tümünden bağımlı ve çaba gerektirmeyen rahat yaşam koşullarından ayrılarak istekleri ve ihtiyaçları için çaba göstermesi gereken, davranışlarının sorumluluğunu üstlenmeyi gerektiren ayrı bir hayata geçişini temsil eder. Bu durum insanın ilerleyen yaşamında başına gelecek tüm kaygı durumlarının ilksel yansıması olarak ifade edilmektedir (Gençtan, 1998, ss. 218-222; Rank, 2001). Biyolojik doğum ile psikolojik doğumun eş zamanlı olmadığını vurgulayan Mahler ise bireyin kaygı durumunu çocukluk döneminde yavaş yavaş kendi sınırlarını ve çaresizliğini kavrayarak hissetmesi (Mahler, 2003, s. 11) sonucunda olduğunu ifade eder. Carl Gustav Jung, kollektif bilinçdışının bir ürünü olarak tanımladığı kaygı duygusunun, bilinçsiz olarak anlamlandırılmayan korkuların ve imgelerin insanın bilincini tamamen ele geçirmesi sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiştir (Jung, 2003, 2010). Jung gibi Horney'de kaygı duygusunun kalıtsal olarak gelmediğini bilinçdışının ürünü olduğunu ve insanın tehlikelere karşı geliştirdiği korku duygusu gibi öznel duygusal tepkiler olarak ifade etmiştir (Gençtan, 1998, ss. 244-247; Horney, 1999). Alfred Adler, insanların doğa karşısındaki güçsüzlükleri karşısında tezahür eden kaygı duygusunu aşağılık duygusu kapsamında değerlendirmiştir (Adler, 1929).

Psikanalizm'in öncülerinin yoğun olarak üzerinde çalıştığı kaygının tanımlarını incelediğimizde kaygıyı güdüleyici temel dinamiğinin geleceğe ilişkin korkular ve kaygılar oluşturduğunu gözlemleyebiliriz. Nitekim insanın yaşamında anlamlandıramadığı olaylarla karşılaşması, çevreye yabancılaşması, diğer bir deyişle yaşamının her an değersizleşebileceği biçiminde tehditlere sürekli maruz kalması insanda başına gelen olayları ve tabiat olaylarını bir amaç ve nedene atfetme (yükleme) bağlama isteğini doğurur (Spilka, Spilka ve McIntosh, 2019, ss. 173-174; Wikstrom, 1987; Wulff, 1997). Bu durum insanın bilişsel işlevlerinin sonucudur. Çünkü insanoğlu hayvanlar gibi dürtülere ve kalıtsal davranışsal eğilimlere teslim edilmemiştir, sürekli seçimlerle karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim kaygı, özgür varlık bilincinin oluşmasından sonra ruhun verdiği doğal bir tepkidir (Kierkegaard, 2006, ss. 34-39). İnsanın özgürlüğü, kendini aşma yeteneği, tüm yaratıcılığın ve keşfetme arzusunun ön koşuludur. Ancak insanın yaşantısında yanlışı tercih etme pahasına da olsa bu zorunlu tercih durumları duygusal bir tepki olarak güvensizlik, zeminsizlik duygularının nitelediği kaygıyı oluşturmaktadır. Kaygı, insanı psikolojik olarak yıkan bir durum olması dolayısıyla insanın

¹ Geleceğe yönelik en temel korku aslında ölüm korkusudur (Kula & Erden, 2017, s. 22). Diğer bütün korkular sadece onun etrafında şekillenen korkulardır. Kişi, çevresinde yaşadığı her ölümlerle birlikte kendisinin de ölümlü bir varlık olduğunu hatırlar ve bir gün ölümün kendi kapısına da dayanacağını farkına varır. Ölümün her canlı için var olduğu düşüncesi korkuyu tetikler. İslam kültüründe ölüm konusunu psikolojik bakış açısıyla ilk ele alanlar İslam filozoflarıdır. El-Kindi, İbn Miskeveyh, İbn sina¹ ve Gazali gibi İslam düşünürleri ölüm kaygısı/korkusu ve bundan kurtulmanın yolları konusuna kitaplarında yer ayırmışlardır.

her zaman güvenli bir ortam arama arzusunun tehdit etmektedir (Güleç, 1999, s. 160; Kartopu & Ünal, 2019, s. 179).

İnsanoğlunun bu arzusunun Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisinde güvenlik ihtiyacı en temel ihtiyaçlardan biridir vurgusu ile belirtmiştir (Maslow, 2015). Bu bağlamda insanın bir varlığa sığınma inanma güdüsü güvenlik ihtiyacı içerisinde yer alır. Çünkü çeşitli dışsal tehlike arzeden durumlarla hayatında karşılaşan insan, “yaşamını devam ettirme arzusu” içerisinde bu tehlikelerin üstesinden gelme, kendini koruma içgüdüleri ile göstermiş olduğu faaliyetlerin hepsi inancının, dindarlığın güçlü bir kaynağını oluşturmaktadır.² Dolayısıyla inanmak korku ve kaygıya neden olan çeşitli etkenlere karşın sığınabilecek bir liman görevi yaparak bireysel dindarlığın kaynağı olarak değerlendirilebilir (Ayten, 2018, ss. 137-138; Hökelekli, 2013, s. 97; Kartopu, 2013; Kaya & Varol, 2004; Vergote, 1999, ss. 110-130; Veysel & Turan, 2019; Yapıcı, 2021, s. 111; Yavuz, 2013a, s. 13).

Bu bağlamda Hume, insanların dini inançlarının doğadaki kaynaşmalar, düzensizlikler, şaşırtıcı olaylar ve mucizevi olayların, nedenlerinin bilinemez ve açıklanamazlığından ötürü kaynaklandığı kanaatindedir (Hume, 1995, s. 33). Hume, görünmez, üstün bir güce inanmanın insanlığın her döneminde yaygın bir şey olduğu kanaatindedir. İnsanlığın ilk ve en eski dininse, çok Tanrıcılık ya da puta tapıcılık olduğu düşüncesini taşır. Ona göre eski çağlardaki bilgisiz ve ilkel haliyle insanın yetkin bir inanca sahip olması olanaksızdır. Bu ilk din, geleceğe ilişkin duyulan kaygılı korkudan kaynaklanmıştır (Hume, 1995, s. 78). Bu noktada insanın doğal korkuları korku duyulan, şeytanca ve kötü kalpli bir tanrısal varlık ortaya koyar: insanın içgüdüsel olarak getirdiği teslim olma yetisi insanı doğaüstü kutsal bir varlığa inanmaya yönlendirmektedir (Hume, 1995, ss. 86-87; Yavuz, 2013a, s. 120). İnsanın içgüdüsel olarak bu inanma eğilimi yanında, inandığına güvenme, bağlanma, kendini ona verme ihtiyacı da bulunmaktadır. Yani insan içsel ya da dışsal olarak algıladığı tehditler karşısında daima kendi güvenliğini sağlamak için doğaüstü güçlü bir sığınak aramaktadır. Bu durum dini inancı besleyen ve dindarlığın önünü açan itici bir güçtür (Yavuz, 2013a, ss. 118-120). Bu açıdan bakıldığında dindarlığı besleyen kaynakların başında, çeşitli kaygılar insanın geleceğe ilişkin güvensizliğin, belirsizliğin doğurduğu korku ve kaygı duyguları aynı zamanda insanın başına gelenleri anlamlandırmak istemesinden dolayı bir sebebe atfetmesi gibi nedenler gelmektedir (Ayten, 2010, s. 40; Pargament & Brant, 1998, s. 114; Vergote, 1999). Bu nedenle insanlar kaygı gibi duygusal stresten kurtulmak için animistik kültürlerden bu yana tanrıların ve ataların ruhlarını sakinleştirmek ve kaygıdan kurtulmak için çeşitli sembollerle ritüeller uygulamışlardır.

Dinsel inanç ve semboller, insanları kaygı karşısında güçlü kılarak yaşanan her türlü olumsuzluktan bir anlam çıkarmaları gerektiği düşüncesini kişilere göstererek kişinin ümitvar olmasını (Pargament & Brant, 1998; Yapıcı, 2021, ss. 126-127), şüphe ve umutsuzluğa karşı güçlü durmasını sağlar (Ayten, 2020, s. 29). Nitekim kuranı kerimde yer alan şu ayetlerde “Yerde ve nefislerinizde başınıza gelen herhangi bir musibet, mutlaka onu yaratmamızdan önce bir kitaptadır. Şüphesiz bu Allah’a pek kolaydır.” (Kur’an’ı Kerim, 57/22), “Deki başımıza asla Allah’ın yazdığından başka bir şey gelmez. O; Mevla’mızdır. Mü’minler yalnız Allah’a tevekkül etsinler.” (Kur’an’ı Kerim, 9/51), “Gaybın anahtarları O’nun yanındadır. Onları ancak Allah bilir. Karada ve denizde olan her şeyden haberdardır.” (Kur’an’ı Kerim, 6/59), “Gerçekten zorluklarla beraber bir kolaylık vardır.” (Kur’an’ı Kerim, 94/5-6) insanın başına gelen olayların üstün bir iradenin bilgisi ve onayı ile meydana geldiğini ve yaşamsal sıkıntılarının ilahi bir imtihan olduğunu vurgulanmaktadır. Bu tarz inançlar insana yaşamsal sıkıntılar ve tehlikeler karşısında ilahi imtihan bilincine atıfta bulunmasını sağlayarak, olayları geniş bir perspektiften görme yetisi kazandırmaktadır. Aynı zamanda insanı geleceğin belirsizlik, hiçlik gibi kaygı oluşturan hislerinden kurtarmakta, duygu ve davranışlarında kontrollü olmasına katkı sağlamaktadır (Ayten, 2020, ss. 28-29; Karslı, 2021, s. 229; Kayıklık, 2002, s. 32; Kuşat, 2006, s. 142; Yaparel, 1994, s. 275). Bu nedenle dünya da ve ülkemizde yapılan birçok çalışmada elde edilen bulgular, dindarlık ile korku, kaygı arasındaki ilişkinin tek yönlü ve doğrusal olmadığını ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumu araştırmacılar inancın insana manevi bir dayanak olması ve güven telkin edici bir fonksiyon üstlenmesi gibi iki sebeple açıklamaya çalışmışlardır (Pargament, 2003; Yapıcı, 2021, s. 115). Yani insan geleceğe ilişkin korku ve kaygı duygularının üstesinden gelmek için dine yöneldiğinde hayatında var olan sıkıntılarını anlamlandırarak yaşamında

² Yaratılıştan insan programlanırken inançla ilgili tohumların insan ruhuna ekildiğini, insanlık daha ilkel basamakta iken geleceğe ilişkin korku ve kaygı duygularını o dönemin dini tasavvurlarına ve duygularına uygun olarak Tanrılara kurban sunma yoluyla yansıttığını, dini inancın o günden bugüne insanın ruhi ve manevi gelişmesi bağlamında nesilden nesile sürüp gelen gelişmenin devamı olduğunu ortaya koymuşlardır (Winston, 2010, s. 160; Yavuz, 2013b, s. 129).

yalnız olmadığını, inandığı kutsal varlığın kendisi ile birlikte olduğunu hisseder ve korku, kaygı gibi duyguların üstesinden gelebilir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada bireysel dindarlığın kaynaklarından biri olan geleceğe ilişkin korku ve kaygılar üzerinde durulmuştur. Bu amaç doğrultusunda korku ve kaygı kavramı için literatür taranmış ve bu kavramlar hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde dindarlık kavramına değinilmiş, geleceğe ilişkin korku ve kaygıların dini yönelim üzerindeki etkisi açıklanmıştır. Nitekim geleceğin belirsizlikleri karşısında var olan hayatını korumak isteyen kişiyi eyleme geçirmeye güdüleyen korku ve kaygılar ilkel insandan bu yana çeşitli dinlere ve inançlara inanmaya gereksinim hissettirmiştir. Nitekim bireye güvensizlik ve belirsizlik hissi veren geleceğe ilişkin kaygıların inanç ile telafisi mümkündür. Zira din insanda güven duygusu oluşturmamasından dolayı kaygı durumlarında dine yönelme insanın temel ihtiyaçlarından güvenlik içerisinde olma arzusunun beslemektir. Kısaca insanlar kaygıyı oluşturan tehditler karşısında anlam ve teselli bulabilmek için dini inanca yönelmektedir. Bu sebeple araştırma kapsamında bireysel dindarlığın kaynaklarından biri olan geleceğe ilişkin korku ve kaygı duygusu literatür taraması ile sınırlıdır. Konuyla ilgili olarak nitel ya da nicel yöntemler ile uygulamalı araştırmalar yapılması alana katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (1929). *The Science of Living*. George Allen & Unwin Ltd.
- Atkinson, R. L., Smith, E. Nolen, E., Hoeksema, S., Fredrickson, B., Bem, D. J. & Maren, S. (2005). *Psikolojiye Giriş*. (Ö. Öncül & D. Ferhatoglu, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayıncılık
- Ayten, A. (2010). *Tanrı'ya Sığınmak Sini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (2018). *Mutluluğun Peşinde*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Ayten, A. (2020). *Din ve Sağlık: Kavram, Kuram ve Araştırma* (1. baskı). İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.
- Boyer, P. (2001). *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. Basic Books.
- Darwin, C., & Darwin, F. (2010). *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511694110>
- Eysenck, M. W. (2014). *Anxiety: The Cognitive Perspective*. Psychology Press.
- Freud, S. (1984). *Psikanalize Giriş* (G. Koptagel İlal, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Geher, G., & Wedberg, N. (2020). *Positive Evolutionary Psychology: Darwin's Guide to Living a Richer Life*. Oxford University Press.
- Gençtan, E. (1998). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güleç, C. (1999). Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı. *Doğu-Batı*, 2(6), 159-165.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman* (M. Ötken, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Horney, K. (1999). *Çağımızın Nevrotik Kişiliği* (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki Matbaası.
- Hökelekli, H. (2013). *Din Psikolojisi* (10. baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hume, D. (1995). *Din Üstüne* (M. Tuncay, Çev.). İstanbul: İmge Yayınları.
- İbn, H. (2012). *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi* (M. Çağrı, Çev.; 1. baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- James, W. (2017). *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* (İ. H. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2003). *Dört Arketip* (Z. Aksu Yılmaz, Çev.; 1. bas). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2010). *Psikoloji ve Din* (R. Karabey, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Karşlı, N. (2021). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı ve Dindarlık. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X(20), 220-49.

- Kartopu, S. (2013). Kaygının Kader Algıları İle İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği). *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II(3), 238-60.
- Kartopu, S., & Ünalın, A. (2019). Büyü ve Tabiatüstü Güçlere Başvurma Nedenleri Üzerine Bir Saha Araştırması. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIX(2), 379-99.
- Kaya, M., & Varol, K. (2004). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Samsun Örneği). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 31-63.
- Kayıklık, H. (2002). Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları. *Dini Araştırmalar*, V(13),27-40.
- Kierkegaard, S. (2006). *Kaygı* (H. A. Yücel, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kula, T., & Erden, M. (2017). Varoluşsal Kaygı ve Din. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XVII(2),21-41.
- Kuşat, A. (2006). Ergenlerde Allah Tasavvuru. İçinde Ü. Günay, C. Çelik, K. Yavuz, A. Kuşat, H. Kayıklık, K. Taş, A. Yapıcı, A. U. Mehmedoglu, M. Arslan, İ. Şahin, & İ. Güllü (Ed.), *Dindarlığın sosyo-psikolojisi*. Adana: Karahan Yayınları.
- Lewis, A. (1970). The Ambiguous Word "Anxiety". *International Journal of Psychiatry*, 9, 62-79.
- Mahler, M. S. (2003). *İnsan Yavrusunun Psikolojik Doğumu* (A. N. Babaoglu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Malinowski, B. (1948). *Magic, Science and Religion and Other Essays* (R. Redfield, Ed.). Doubleday.
- Maslow, A. H. (2015). *A Theory of Human Motivation*. BN publishing.
- Necati, O. (2017). *Kur'an ve Psikoloji*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Onur, B. (1980). Ergenlikte Kaygı ve Korkular. *Eğitim ve Bilim*, 5(1), 30-35.
- Öner, N., & Le Compte, A. (t.y.). *Süreksiz (Durumluk) Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı*. İstanbul: Boğaz İçi Yayınları.
- Pargament, K. I. (2003). "Tanrım Bana Yardım Et" Din Psikolojisi Açısından Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru (A. Albayrak, Çev.). *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji*, III(9),207-38.
- Pargament, K. I., & Brant, C. R. (1998). Religion and Coping. İçinde K. Harold (Ed.), *Handbook of Religion and Mental Health* (ss. 111-128). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-012417645-4/50075-4>
- Plotnik, R. (2009). *Psikoloji'ye Giriş* (T. Geniş, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Rank, O. (2001). *Doğum Travması ve Psikanalizdeki Anlamı* (S. Yücesoy, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Spilka, B., Spilka, B., & McIntosh, D. N. (2019). *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*.
- Şatır, S. (2004). *Başlangıçta Bilgisizlik ve Korku Vardi: Düşünmenin Öyküsü*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Tillich, P., & Gomes, P. J. (2014). *Olmak cesareti* (F. C. Dansuk, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Uzbay, T. (2002). Anksiyetenin Nörobiyolojisi. *Journal of Clinical Psychiatry*, 5(50), 5-13.
- Vergote, A. (1999). *Din, İnanç ve İnançsızlık: (Psikolojik İnceleme)* (V. Uysal, Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Veysel, U., & Turan, Y. (2019). Üniversites Öğrencilerinde Sürekli Kaygı, Dindarlık ve Saldırganlık Eğilimleri Arasındaki İlişkiler. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 40, 67-104.
- Wikstrom, O. (1987). Attribution, Roles and Religion: A Theoretical Analysis of Sunden's Role Theory of Religion and the Attributional Approach to Religious Experience. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 26(3), 390.

- Winston, R. M. L. (2010). *Tanrının Öyküsü: Tanrı mı İnsanı, İnsan mı Tanrıyı Yarattı?* (S. Köseoğlu, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Wulff, D. M. (1997). *Psychology of Religion: Classic and Contemporary* (2nd ed). John Wiley & Sons.
- Yaparel, R. (1994). Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8,275-99.
- Yapıcı, A. (2021). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları.
- Yapıcı, A., & Kayıklık, H. (2005). Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, III(9), 177-206.
- Yavuz, K. (2013). *Günümüzde İnançın Psikolojisi*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Zeidner, M., & Matthews, G. (2011). *Anxiety 101*. New York, NY: Springer Pub. Co.